

Waar is de universiteit voor nodig?

*Met een voorwoord van José van Dijk,
hoogleraar Mediastudies aan de Universiteit
van Amsterdam en president van de KNAW*

Stefan Collini

Inhoud

Inleiding	17
-----------	----

Deel I

1. De mondiale ‘multiversiteit’?	27
2. Universiteiten in Groot-Brittannië: een heel korte geschiedenis	51
3. Het nuttige en het nutteloze: Newman nog een keer	79
4. Het specifieke karakter van de geesteswetenschappen	111
5. De hoogste ambities en idealen: de universiteit als een publiek goed	149

Deel II

Proloog: Pleitbezorgers gevraagd	189
6. Bibliometrie	197
7. De analogie met het bedrijfsleven	215
8. HoOpgBedr-GB Ltd	247
9. Impact	269

10. Browne gokt maar wat	283
Epiloog: Een complexe erfenis	307
Dankwoord	315
Noten	317
Register	323

Inleiding

Vragen waar iets voor nodig is, blijkt vaak genoeg ongeveer op hetzelfde neer te komen als vragen om moeilijkheden. Je loopt bijvoorbeeld het risico dat het erop lijkt dat je een complexe activiteit of instelling reduceert tot één enkel beperkt iets: het valt te betwijfelen of er zowel een kort als een verhelderend antwoord mogelijk is op vragen als waar liefde voor nodig is of waar een land voor nodig is – we snappen onmiddellijk dat elk mogelijk antwoord onvermijdelijk een saaie mengeling is van banaal en tendentius. En dan heb je nog het probleem dat elk antwoord weer lijkt uit te nodigen tot dezelfde vraag ('Ja, maar waar is dát dan voor nodig?'), zodat je in een eindeloze neerwaartse spiraal terecht komt. Terwijl de bal van het redeneren van de helling van het rechtvaardigen begint te rollen, beseffen we dat we waarschijnlijk in een modderige vijver van abstracte zinsdelen zullen eindigen waarin al het karakteristieke verloren gaat. Alle tussentijdse stoppunten móéten verder wel arbitrair lijken en trouwens ook wankel overkomen op iemand die de bal nog een duwtje geeft. Het doet denken aan die oude cartoon van een strijdlustig, vroeg wijs kind dat met zijn hoofd in de handen aan de keukentafel gezeten tegen een van zijn geïrriteerde ouders die bij die tafel staat, zegt: 'Ik stel alleen maar vast dat het mij voorkomt dat "Waarom? Daarom!" een verborgen premisse bevat.' Het verhaal vertelt niet of het kind later een vooraanstaand filosoof is geworden (of – ook een goede vraag – het überhaupt tot volwassenheid heeft weten te schoppen).

Soms kan de vraag waar iets voor nodig is, indien opgevat als een verhelderende tactiek, echter een beginpunt zijn in plaats van een retorische uitspraak, een middel om ons te

helpen de onsamenhangende brokstukken op te ruimen die zich hebben opgehoopt rond elke veelgebruikte categorie. Alleen al het stellen van de vraag in deze lichtelijk ál te vasthoudende, met het vingertje wijzende vorm kan genoeg zijn om tot reflectie uit te nodigen om door de bijbehorende warboel heen te breken en ons te gaan afvragen wat voor soort respons als een nuttig antwoord zou kunnen gelden. En vervolgens is het waarschijnlijk verstandig niet dóór te blijven vragen in deze beperkte vorm, maar het gepeins zijn eigen gang te laten gaan, te broeden op de verscheidenheid die mogelijk onder één enkele term verborgen ligt, eerder de gedachten te laten gaan over een reeks karakterisering en of historische voorbeelden dan te jagen op één enkele allesomvattende uitspraak. Dat is in elk geval de tactiek van dit boek. Maar de eerste vraag heeft zijn werk al gedaan als daardoor de gedachtetrein op gang is gebracht, waarbij we enige afstand krijgen van de overbekende en eindeloos herhaalde typische stukken in nieuwsartikelen en achtergrondcommentaren. John Maynard Keynes stelde de bekende vraag waar economie voor nodig is, waarmee hij zijn lezers eraan wilde herinneren dat het najagen van rijkdom niet een doel op zich is, maar een middel om ‘wijs, prettig en goed’ te leven. Keynes’ voorbeeld is heel relevant – en inspirerend – omdat elke discussie over de plaats van de universiteit in de hedendaagse maatschappij onvermijdelijk gedreven wordt in de richting van uitspraken, hoe rudimentair ook, omtrent doelen van de mens die verder reiken dan het vergaren van rijkdom.

Tenminste, dat zou je denken. Toch is het nauwelijks overdreven te zeggen dat het grootste deel van de publieke dialoog over de universiteit op dit moment terug te brengen is tot de volgende ontmoedigende stelling: universiteiten moeten er een rechtvaardiging voor geven dat ze meer

geld krijgen en dat moeten ze doen door te laten zien dat ze bijdragen aan het verdienen van meer geld. In dit boek probeer ik van iets anders uit te gaan en op een andere manier over universiteiten te praten.

Aangezien er een duidelijk risico bestaat dat mijn argumenten in dezen hier en daar verkeerd worden uitgelegd en weergegeven (ik heb nog wat blauwe plekken van eerdere pogingen om mijn zaak te bepleiten), wil ik met nadruk stellen dat ik – en, zou ik denken, ongeveer iedereen die aan een universiteit werkt of iets voor de universiteit voelt – geen moment de kosten van deze instellingen onderschat of aanneem dat universiteiten een of ander van God gegeven recht op royale fondsen hebben. Het spreekt vanzelf dat hun waarde en belang helder beargumenteerd moeten worden. Maar dat moet dan wel gebeuren in gepaste termen, en die zijn niet voornamelijk, en al helemaal niet uitsluitend, van economische aard: ze zijn van intellectuele, educatieve, wetenschappelijke en culturele aard. Daarnaast moet benadrukt worden dat hoger onderwijs een publiek goed is en niet alleen maar een aantal privévoordelen voor mensen die er toevallig bij betrokken zijn, en dat het dus een misvatting is om de universiteit alleen maar voor te stellen als een particuliere zaak of iets puur van eigenbelang voor huidige studenten en academici.

In dit boek voer ik aan dat we het typische karakter van de universiteit niet kunnen bepalen als we ons concentreren op alle uithoeken van een of ander plaatselijk, en noodzakelijkerwijs tijdelijk, financieringsmodel. Zo zullen we ook niet heel dicht bij begrip voor de ware aard en het werkelijke belang van intellectueel onderzoek komen als we uitgaan van de vooronderstellingen van mensen die menen dat dergelijk onderzoek een luxe is waarvan het economisch nut nog maar moet worden aangetoond. Evenmin zullen we

tot voldoende begrip komen van wat past, of zou moeten passen, bij universitair onderwijs zoals vergeleken met verschillende andere vormen van onderwijs en opleiding, als we uitgaan van de huidige preoccupatie met 'toegang'. 'Funding', 'impact', 'toegang': deze drie uitgangspunten – elk apart of, wat vaker voorkomt, als een drie-eenheid die staat voor het realisme en bijdetijdse van iemands standpunt – beheersen nu in Groot-Brittannië in de politiek en de media de discussie over de universiteit volkomen. Maar dit zijn zaken van ondergeschikt belang, en vooral voor de laatste twee geldt dat het slechts kreten van voorbijgaande aard zijn – onhandige verwoordingen van bepaalde aspecten van opvattingen bij het publiek waarop politici graag een beroep doen. Als ik deze modeverschijnselen bespreek, zoals ik in deel II doe, richt ik mij op de aannamen die eraan ten grondslag liggen en niet (behalve heel soms) op het aanbevelen van alternatieve regelingen.

In deel I, het belangrijkste deel van het boek, begin ik met het schetsen van de plaats van de universiteit in de hedendaagse maatschappij, in het tweede hoofdstuk gevolgd door een korte beschrijving van de geschiedenis achter de huidige situatie in Groot-Brittannië. In hoofdstuk 3 verken ik, eerst via een dialoog met John Henry Newmans klassieke tekst *The Idea of a University*, de relatie tussen het ideaal van een 'vrije educatie' en het doel van het vergroten van kennis van de mens. In hoofdstuk 4 borduur ik voort op dat argument en concentreer ik me in het bijzonder op de aard en de rol van de geesteswetenschappen – niet, en dat behoeft geen betoog, omdat ik geloof dat die vakken meer tot de kern van een universiteit behoren dan de sociale wetenschappen en de natuurwetenschappen, maar deels omdat het karakter en de waarde van de geesteswetenschappen meestal minder goed begrepen worden dan die van de

natuurwetenschappen, en deels simpelweg omdat dat de vakken zijn waar ik het meest van af weet. Vervolgens neem ik in hoofdstuk 5 een meer ronduit polemische houding aan tegenover wat momenteel de dominante kenschetsen zijn van de functie van de universiteit. In deel II volg ik een andere strategie: ik geef verschillende voorbeelden van hoe kritiek vanuit het formele beleid op de universiteit in de laatste jaren de kans kan bieden in het publieke debat een meer adequate kenschets van de aard en het doel van de universiteit te laten doordringen. In het algemeen zijn de hoofdstukken in deel II korter, meer satirisch en meer opportunistisch; ik probeer in die hoofdstukken enkele van de belangrijker overwegingen zoals geschetst in deel I naar voren te brengen om zo op een gerichte, actuele manier een rol te kunnen spelen in huidige debatten. Deze hoofdstukken getuigen ook, in een noodzakelijkerwijs episodische vorm, van het snel toenemende tempo waarin achtereenvolgende regeringen, van welke partij dan ook, in de afgelopen twee decennia hebben geprobeerd om de universiteit een steeds meer door bezuinigingen ingegeven agenda op te leggen.

Aangezien wat ik over universiteiten te zeggen heb deels een weerspiegeling is van de praktijk, moet ik meteen aan het begin duidelijk maken met wat voor praktijk ik de meeste directe ervaring heb. In de breedste zin bevinden mijn eigen publicaties en colleges zich op het raakvlak van letterkunde en geschiedenis. Meer in het bijzonder houd ik me in mijn werk bezig met aspecten van de literaire en intellectuele cultuur van (hoofdzakelijk) Groot-Brittannië in de negentiende en twintigste (en nu eenentwintigste) eeuw, inclusief de geschiedenis van de Britse universiteiten. Ik zou ongetwijfeld iets anders te zeggen hebben als mijn eigen achtergrond bijvoorbeeld in de filosofie of muziek

of de klassieke oudheid of kunstgeschiedenis lag, en misschien nóg iets heel anders als ik me bezighield met een van de sociale wetenschappen of natuurwetenschappen. Ik moet ook vooropstellen dat de ervaring van waaruit ik spreek, is vergaard door te werken onder relatief gunstige omstandigheden binnen zeer gerespecteerde en (grotendeels) kapitaalkrachtige universiteiten, eerst, van midden jaren zeventig tot midden jaren tachtig, aan de University of Sussex en daarna aan de University of Cambridge. Ik besef heel goed dat iemand die bij dergelijke universiteiten werkt, er regelmatig aan moet worden herinnerd dat ergens anders college geven en onderzoek doen soms moet worden uitgevoerd onder veel beperkender omstandigheden.

Hoewel ik geloof dat veel van de kwesties die ik in dit boek aan de orde stel, van toepassing is op universiteiten in verschillende landen, en hoewel ik hoop dat mijn opvattingen weerklink vinden bij mensen die op andere plaatsen met vergelijkbare problemen te maken hebben, verontschuldig ik me niet voor het feit dat ik mijn thematiek en voorbeelden voornamelijk ontleen aan mijn ervaring met Britse universiteiten, en dat ik eveneens mijn argumenten inkleed in bewoordingen waarmee ik poog betrokken te raken in het publieke debat over dit onderwerp in het Groot-Brittannië van nu. Verder moet ik degenen die meer kennis hebben van de universiteit en het publieke debat in andere landen, zelf laten bepalen in hoeverre wat ik zeg ook van toepassing is op de gevallen waarmee zij bekend zijn. Reacties uit andere delen van de wereld op essays over aspecten van de situatie in Groot-Brittannië die ik door de jaren heen heb geschreven, moedigen mij aan te denken dat het niet al te moeilijk is om verhelderende parallellen te vinden.

Waar is de universiteit voor nodig? is geen filosofische monografie, net zomin als het een *white paper* is. Het boek komt misschien het dichtst in de buurt van de polemieek, een categorie die op haar beurt overlap vertoont met genres als de satire, de jeremiade, het manifest en het essay op het gebied van culturele kritiek. Het contract met de lezer dat door dergelijke genres wordt geboden, stoelt op het concept van de overtuiging. Er wordt in deze genres niet geprobeerd goedkeuring af te dwingen door middel van logische onvervreemdbaarheid of empirische alomvattendheid, en ze beëindigen hun pleidooi niet met grondig uitgewerkte voorstellen. Nee, ze streven ernaar de lezer zo ver te krijgen dat die zich concentreert op iets wat tot dan toe is veronachtzaamd, foutief beschreven, ondergevalueerd of onderdrukt, en dat herkent. En het proces van herkenning is altijd ten dele een beroep op iets wat de lezer, op enig niveau, al wist – anders zou wat wordt beschreven niet echt herkend kunnen worden; dan zou het alleen maar geregistreerd kunnen worden. Ik hoop dat lezers van allerlei pluimage dit boek informatief en overtuigend zullen vinden, maar vooral hoop ik dat de lezers in deze pagina's een zaak zullen herkennen die een beroep doet op hun halfbegraven intuïtieve inzichten ten aanzien van waar een universiteit voor nodig is, en dat deze lezers zodoende worden aangemoedigd en geholpen om deze zaak een belangrijke plaats te geven in het publieke domein.